

dr Michał Krawczyk

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Ekonomicznych i Prawnych

Zakaz wyzysku w prawie cywilnym

The protection of weak part of contract against cheating

Streszczenie: W artykule, w oparciu o regulację kodeksową, poglądy doktryny oraz orzecznictwo Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych, omówiono instytucję prawa cywilnego, uregulowaną w art. 388 Kodeksu cywilnego, zakazującą wyzysku jednej strony stosunku zobowiązaniowego przez drugą. W szczególności, w artykule scharakteryzowano przesłanki warunkujące możliwość posłużenia się tą instytucją, uprawnienia strony wyzyskanej, zagadnienie zbiegu art. 388 z innymi przepisami oraz wybrane zagadnienia procesowe.

Słowa klucze: wyzysk, prawo cywilne, wady oświadczenia woli

Abstarct: This article concerns the civil code regulations used in appeals in courts and the jurisdiction of the Highest Court. It discusses the institution of civil law, especially article 388 of the civil code, which protects the weak part of a contract against cheating.

Keywords: cheating, civil law, defects of statements will

Wstęp

W polskim prawie cywilnym od lat funkcjonuje instytucja chroniąca strony stosunków zobowiązaniowych przed wykorzystaniem trudnej sytuacji jednej z nich przez drugą i narzuceniem jej niekorzystnych warunków umowy. Stosownie bowiem do art. 388 § 1 Kodeksu cywilnego (k.c.)¹, jeżeli jedna ze stron, wyzyskując przymusowe położenie, niedołęstwo lub niedoświadczenie drugiej strony, w zamian za swoje świadczenie przyjmuje albo zastrzega dla siebie lub dla osoby trzeciej świadczenie, którego wartość w chwili zawarcia umowy przewyższa w rażącym stopniu wartość jej własnego świadczenia, druga strona może żądać zmniejszenia swego świadczenia lub zwiększenia należnego jej świadczenia, a w wypadku gdy jedno i drugie byłoby nadmiernie utrudnione, może ona żądać unieważnienia umowy. Pomimo dość jasnego sformułowania treści przepisu art. 388 Kodeksu cywilnego, jego zastosowanie w praktyce budzi liczne wątpliwości i dlatego rzadko stanowi on skuteczny instrument przywrócenia stosunkowi umownemu prawidłowej proporcji świadczeń. Niniejszy artykuł poświęcony został naświetleniu i wyjaśnieniu, w oparciu o poglądy

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – *Kodeks cywilny* (Dz.U. z 1964 r., nr 16, poz. 93 z późn. zm).

doktryny oraz orzecznictwo sądów, najważniejszych kwestii związanych z interpretacją i stosowaniem analizowanej instytucji prawa cywilnego.

Analizę wybranej instytucji prawa cywilnego należy zacząć od stwierdzenia, iż zastosowanie przedmiotowej regulacji uzależnione jest od wystąpienia przesłanki obiektywnej oraz dwóch przesłanek subiektywnych.

Przesłanka obiektywna wyzysku

Przesłanką obiektywną warunkującą wykorzystanie regulacji art. 388 Kodeksu cywilnego jest istnienie rażącej dysproporcji świadczeń stron stosunku zobowiązaniowego. Konstrukcja pojęcia „wyzysku” oparta jest na dysproporcji majątkowej wartości wzajemnych świadczeń stron, przy czym świadczenie o wartości wyższej może być przyjęte lub zastrzeżone bądź dla kontrahenta, bądź też dla osoby trzeciej. Pozwala to na swego rodzaju nawiązanie do zasady słuszności kontraktowej, której daje się tu priorytet przed zasadą pewności obrotu i stabilności umowy. Przejawia się w tym zarazem ekonomiczny element i racja unormowania ekwiwalentności świadczeń². Dysproporcja majątkowa pomiędzy świadczeniami stron nie może być jednak jakakolwiek, musi mieć postać kwalifikowaną i nosić przymiot „rażącej”, co w razie sporu podlegać będzie ocenie sądu według kryteriów obiektywnych (wartości rynkowej). Rażąca różnica pomiędzy świadczeniami stron powinna oznaczać dysproporcję znaczną, bardzo wyraźną, rzucającą się w oczy i oczywistą³. W literaturze można spotkać poglądy nawiązujące w tej kwestii do kategorii pojęciowej „pokrzywdzenia o ponad połowę wartości” (*laesio enormis*), jednakże trzeba sądzić, że określenie „rażący” powinno dopuszczać wykładnię bardziej elastyczną, nieabstrahującą od innych elementów sytuacji objętej rozstrzygnięciem⁴. Nie zachodzi jednakże wyzysk w sytuacji, gdy akcje spółki sprzedane po cenie nominalnej odpowiadającej cenie rynkowej w dacie sprzedaży następnie osiągnęły wartość w rażącym stopniu przewyższającą cenę nabycia⁵. Natomiast na gruncie prawa pracy wydaje się, iż przymiotnik „rażący” powinien być analizowany z uwzględnieniem ochronnych aspektów tej gałęzi prawa, co może mieć wpływ na obniżenie progu dysproporcji świadczeń, który uznany zostanie za rażący w stosunku do progów proponowanych w prawie cywilnym⁶.

Rażąca dysproporcja świadczeń musi istnieć w chwili zawarcia umowy. Okoliczności, które doprowadziły w późniejszym czasie do takiej nieekwiwalentności świadczeń, mogą zostać uwzględnione na podstawie przepisów wprowadzających stosowanie klauzul *rebus sic stantibus* (np. art. 357¹, 358¹ k.c.)⁷. Dla

² G. Bieniek, H. Ciepla, S. Dmowski, J. Gudowski, K. Kołakowski, M. Sychowicz, T. Wiśniewski, Cz. Żuławska, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania, tom 1*, Wydanie 6, Warszawa 2005, teza 5 do art. 388.

³ A. Rzetecka-Gil, *Komentarz do art. 388 Kodeksu cywilnego*, LEX, 2011.09.19, teza 18 i 19.

⁴ *Tamże*.

⁵ Zob. *wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 29.06.2000*, I ACa 251/00, OSA 2002/3/21.

⁶ M. Raczkowski, *Odpowiednie stosowanie przepisów kodeksu cywilnego o wyzysku w stosunkach pracy*, teza 2, artykuł, PiZS 2006/7/8.

⁷ A. Olejniczak, *Komentarz do art. 388 Kodeksu cywilnego*, LEX, 2010.05.01, teza 3; zob. też *wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 10.01.1995*, I ACr 839/94, w uzasadnieniu którego Sąd uznał, iż „o rażącej dysproporcji między świadczeniami decyduje moment zawarcia umowy i później-

uznania, że mamy do czynienia z wyzyskiem w rozumieniu art. 388 k.c. nie jest istotne, z czyjej inicjatywy doszło do zawarcia umowy i jakie były propozycje co do jej postanowień, np. ceny⁸.

Jednakże sama dysproporcja świadczeń, choćby najbardziej rażąca, nie jest wystarczająca do zakwalifikowania danego przypadku jako wyzysku, bowiem prawo nie zabrania zawierania umów niekorzystnych. Może być bowiem tak, że osoba zawierająca niekorzystną dla siebie umowę kieruje się jakąś motywacją szczególną, jak wola obdarowania, chęć tzw. rewanżu, chęć szybkiego pozbycia się przedmiotu⁹ bądź inwestuje w ryzykowne instrumenty pochodne na rynku papierów wartościowych, łączące się z szybkim i dużym zyskiem, ale też i ryzykiem dużych strat¹⁰. W konsekwencji do przyjęcia wyzysku w rozumieniu art. 388 k.c. niezbędne jest zaistnienie kolejnych dwóch przesłanek subiektywnych leżących po stronie stron stosunku zobowiązaniowego.

Przesłanki subiektywne wyzysku

Pierwszą przesłanką subiektywną zaistnienia wyzysku jest okoliczność, że strona wyzyskiwana zgadza się na niekorzystne dla niej warunki umowy z uwagi na stan niedołęstwa, niedoświadczenia albo znalezienie się w sytuacji przymusowej. Oczywiście każda z tych okoliczności, a więc niedołęstwo, niedoświadczenie albo znalezienie się w sytuacji przymusowej może wystąpić zarówno samodzielnie, jak i w połączeniu z innymi.

Przymusowe położenie występuje, gdy strona znajduje się w takich warunkach materialnych, osobistych lub rodzinnych, które zmuszają do zawarcia umowy nawet bez ekwiwalentności świadczeń (za wszelką cenę) oraz nie pozwalają na swobodne pertraktacje. Stan niedołęstwa należy rozumieć zaś jako bezradność, niemożliwość przezwyciężenia przeszkód na skutek braku sił fizycznych lub psychicznych, a niedoświadczenie – jako brak ogólnego doświadczenia życiowego, bądź jako brak doświadczenia w określonego rodzaju przedsięwzięciach¹¹. Przymusowe położenie może wyrażać się także w niebezpieczeństwie zagrażającym dobrom osobistym, takim jak życie czy zdrowie. Nie ma przy tym znaczenia, czy przymusowe położenie jest następstwem określonych zdarzeń zewnętrznych, które rzutują na położenie całych grup ludzkich, czy niewłaściwego postępowania danej osoby. Sytuacja przymusowa powinna istnieć rzeczywiście, choć nie musi mieć charakteru trwałego. Może też być następstwem przymusu wewnętrznego. Obojętne jest także, czy przymusowe położenie dotyczy samej osoby wyzyskanej czy osoby trzeciej, która jest w takich stosunkach z wyzyskanym, że jej trudne położenie wywiera na osobę wyzyskaną nacisk tego rodzaju, że czuje się ona w przymusowym położeniu¹². Dla powstania stanu przymusowego położenia

sze zmiany zaszele po jej zawarciu nie mają znaczenia, o ile nie były możliwe do przewidzenia dla drugiej strony i świadomie przez nią wykorzystane”.

⁸ Zob. wyrok SN z dnia 29.10.1949, WaC 105/49, OSN 1950, nr II, poz. 30.

⁹ Agnieszka Rzetecka-Gil, *Komentarz do art. 388 Kodeksu cywilnego*, LEX, 2011.09.19, teza 28.

¹⁰ Co do braku podstaw do zastosowanie przepisu art. 388 k.c. w przypadku opcji walutowych zob.: Szyszko R., *Opcje walutowe a czyny nieuczciwej konkurencji*, teza 3, artykuł, Rzeczpospolita PCD 2009/3/21-22.

¹¹ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27.09.2005, V CK 191/05, LEX 407057; zob. też wyrok SN z dnia 11.01.1973, I PR 388/73, LEX 14233 oraz wyrok SN z dnia 28.01.1974, I CR 819/73, LEX 7391.

¹² K. Buczkowski, *Lichwa pieniężna – zagadnienia cywilnoprawne*, teza 1, artykuł, PPH 1999/8/36-45.

obojętna jest przyczyna, która go spowodowała¹³. Na przykład udanie się do lombardu ze świadomością konieczności przyjęcia zaproponowanych warunków świadczy o przymusowym położeniu w rozumieniu art. 388 Kodeksu cywilnego¹⁴. Niemniej jednak, jak zauważył Sąd Najwyższy, świadomość, że nieruchomości może zostać wywłaszczona i wówczas własność może zostać odjęta na warunkach ekonomicznych gorszych, niż w razie podjęcia decyzji o sprzedaży, nie stanowi rodzaju presji, czy braku swobody, który uniemożliwiałby lub utrudniał podjęcie racjonalnej decyzji, jak również nie są to okoliczności określone przez ustawodawcę w art. 388 k.c. jako "przymusowe położenie"¹⁵. Podobnie, co do zasady wszczęcie postępowania przewidzianego prawem nie może być uznane za okoliczność świadcząca o istnieniu wyzysku, o jakim mowa w art. 388 § 1 Kodeksu cywilnego¹⁶. W innym orzeczeniu SN uznał, iż samo ustalenie na podstawie zeznań świadków oraz strony, że cierpi ona na bliżej niesprecyzowane „uzależnienie alkoholowe”, nie stanowi wystarczającej podstawy przyjęcia wystąpienia u tej strony stanu niedołęstwa, a także niedoświadczania, o którym mowa w art. 388 Kodeksu cywilnego¹⁷.

Drugą przesłanką subiektywną warunkującą zaistnienie wyzysku jest wykorzystanie przymusowego położenia, niedołęstwa albo niedoświadczania strony wyzyskiwanej przez stronę wyzyskującą. Wyzyskanie polega na świadomości po stronie wyzyskującego dwóch okoliczności: dysproporcji świadczeń i słabości pokrzywdzonego. Wyzyskujący świadomie wykorzystuje we własnym interesie niedołęstwo, niedoświadczanie lub przymusowe położenie drugiej strony umowy („wykorzystuje okazję”) po to, by uzyskać rażąco niewspółmierne korzyści¹⁸. Chodzi mianowicie nie tylko o fakt pokrzywdzenia jednej ze stron, ale też o to, żeby druga strona (wyzyskujący) była świadoma tego, że zgoda partnera na niekorzystne dla niego warunki umowy jest następstwem jego niedołęstwa lub niedoświadczania albo wynikiem sytuacji, w jakiej się znalazł. Świadomość istnienia takich właśnie uwarunkowań wyrażenia woli pokrzywdzonego przy zawarciu umowy, pozwala na negatywną ocenę zachowania wyzyskującego. Reasumując, nie byłoby zatem wystarczające stwierdzenie samego istnienia powyższych uwarunkowań po stronie pokrzywdzonego, gdyby nie dało się przyjąć, że były one znane drugiej stronie¹⁹.

¹³ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8.10.2009, II CSK 160/09, LEX nr 529679.

¹⁴ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 27.10.2004, I ACa 530/04, OSAB 2005/1/28.

¹⁵ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24.10.2003, II CK 31/02, LEX 269791.

¹⁶ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27.04.2004, II CK 210/03, LEX 970064.

¹⁷ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27.09.2005, I CK 191/05, OSP 2007, z. 7-8, poz. 87; W orzeczeniu z dnia 8.10.2010 r., II CSK 160/09, LEX nr 529679, SN stwierdził skolei, iż: „Stwierdzony alkoholizm (w określonym stadium) i jego skutki w postaci zmian charakterologicznych i osobowościowych osoby nadużywającej alkoholu nie tworzy jeszcze stanu przymusowego położenia w rozumieniu art. 388 § 1 k.c. Stan taki powinien istnieć rzeczywiście (realnie). Nie musi mieć jednak charakteru trwałego, wystarczy bowiem nawet chwilowa, wykazana przez wyzyskiwanego, nieodzowna konieczność oznaczonego działania tego podmiotu (dokonanie czynności prawnej). Taka nieodzowna konieczność działania może mieć podłoże ekonomiczne lub pozaekonomiczne”.

¹⁸ A. Rzetecka-Gil, *Komentarz do art. 388 Kodeksu cywilnego*, LEX, 2011.09.19, teza 56.

¹⁹ G. Bieniek, H. Ciepla, S. Dmowski, J. Gudowski, K. Kołakowski, M. Sychowicz, T. Wiśniewski, Cz. Żuławska, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania, tom 1*, Wydanie 6, Warszawa 2005, teza 6 do art. 388.

Skutki prawne wyzysku

Ustawodawca w art. 388 Kodeksu cywilnego przewidział dwojakie skutki prawne umowy zawartej w warunkach wyzysku, wskazując zarazem kolejność ich realizacji. Przede wszystkim więc pokrzywdzony może żądać: 1) ukształtowania treści umowy z zachowaniem ekwiwalentności wzajemnych świadczeń, a to przez stosowne zmniejszenie lub zwiększenie któregoś z nich albo częściowe skorygowanie obydwu, a dopiero, gdyby się okazało, że realizacja takiej korekty byłaby nadmiernie utrudniona, 2) unieważnienia umowy²⁰.

W pierwszej kolejności powinno być więc zgłoszone żądanie o charakterze wyrównawczym, a dopiero po wykazaniu przez osobę wyzyskującą tego, że takie żądanie byłoby nadmiernie utrudnione, otwiera się możliwość zgłoszenia żądania unieważnienia umowy. Przepis art. 388 k.c. przewiduje bowiem odpowiednią kolejność (sekwencję) zgłoszenia roszczeń przez wyzyskiwanego wobec osoby wyzyskującej – stopniowanie roszczeń, od którego ustawa nie przewiduje wyjątków. Sąd Najwyższy w jednym ze swoich orzeczeń stwierdził jednoznacznie, iż przy założeniu istnienia przesłanek wyzysku z art. 388 § 1 k.c., w pierwszej kolejności powód powinien zgłosić roszczenie o charakterze wyrównawczym, któremu ustawodawca nadaje wyraźny priorytet, gdyż możliwość zgłoszenia żądania unieważnienia umowy otwiera się dopiero po wykazaniu, że żądania wyrównawcze są nadmiernie utrudnione (niekoniernie niemożliwe do spełnienia)²¹. „Nadmierne utrudnienie” w realizacji opisanej korekty treści umowy stanowi kategorię oceną, w razie niezgodnienia tej kwestii między stronami sprawę rozstrzyga sąd biorąc pod uwagę interesy obydwu stron, a więc zarówno aspekt ekonomiczny, jak i inne trudności związane ze zmianami w rozmiarach świadczeń²². Nadmierne utrudnienie w modyfikacji zobowiązania musi dotyczyć obu świadczeń – tak może zdarzyć się przede wszystkim w sytuacji, gdy oba świadczenia będą miały charakter niepieniężny. Jeśli jedno świadczenie będzie miało charakter pieniężny, nie będzie przeszkodą, by świadczenie wyzyskanej strony zwiększyć lub zmniejszyć świadczenie strony wyzyskującej²³. W obydwu przypadkach orzeczenie sądu ma charakter konstytutywny i wywołuje skutek wsteczny (*ex tunc*), co w konsekwencji rodzi obowiązek zwrotu wzajemnych świadczeń lub części świadczenia jako nienależnych – art. 410 § 2 k.c. Również skutek *ex tunc* rodzi porozumienie stron co do modyfikacji treści umowy i jej unieważnienia²⁴.

Warto zaznaczyć, iż powyższe uprawnienia, stosownie do § 2 art. 388 Kodeksu cywilnego wygasają z upływem lat dwóch od dnia zawarcia umowy. Z uwagi na użyte sformułowanie, iż „uprawnienia wygasają” należy uznać, iż termin ten ma charakter zawity (prekluzyjny) i nie mają w tym przypadku zasto-

²⁰ *Ibidem*, teza 7 do art. 388.

²¹ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20.05.2010, V CSK 387/09, LEX 677787.

²² G. Bieniek, H. Ciepla, S. Dmowski, J. Gudowski, K. Kołakowski, M. Sychowicz, T. Wiśniewski, Cz. Żuławska, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania, tom 1*, Wydanie 6, Warszawa 2005, teza 8 do art. 388.

²³ A. Rzetecka-Gil, *Komentarz do art. 388 Kodeksu cywilnego*, LEX, 2011.09.19, teza 69.

²⁴ *Ibidem*, teza 72; zob. też. G. Bieniek, H. Ciepla, S. Dmowski, J. Gudowski, K. Kołakowski, M. Sychowicz, T. Wiśniewski, Cz. Żuławska, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania, tom 1*, Wydanie 6, Warszawa 2005, teza 8 do art. 388.

sowania przepisy o przedawnieniu roszczeń, w tym przepisy o wstrzymaniu bądź zawieszeniu biegu przedawnienia. Powództwo wytoczone po upływie tego terminu podlega oddaleniu, a upływ tego terminu sąd zobowiązany jest uwzględnić z urzędu²⁵.

Na pokrzywdzonym spoczywa ciężar dowodu przesłanek wymaganych do uznania, że doszło do wyzysku. Jedną z przyczyn dość ograniczonego znaczenia przepisu art. 388 k.c. dla praktyki obrotu cywilnoprawnego są trudności dowodowe co do świadomości wyzyskującego, iż zawierając umowę wiedział o niekorzystnej sytuacji kontrahenta. Taki dowód może polegać na wskazaniu przez pokrzywdzonego, a znanych drugiej stronie, okoliczności, niekoniecznie związanych z procesem zawierania umowy, które wskazywały na jego przymusowe położenie, niedołęstwo lub niedoświadczanie²⁶.

Prawna kwalifikacja wyzysku

Choć na gruncie Kodeksu cywilnego dominują poglądy, które kwalifikują wyzysk jako przypadek ograniczenia swobody umów, to w piśmiennictwie wyrażany jest też pogląd, że przypadek wyzysku zaliczać należy do wad oświadczenia woli²⁷. Pogląd ten, choć wypowiedziany na gruncie kodeksu cywilnego, nawiązuje do takiego właśnie ujmowania wyzysku w Kodeksie zobowiązań. Zdaniem autorów traktujących wyzysk jako wadę oświadczenia za koncepcją tą przemawia brak sankcji bezwzględnej nieważności. Zwolennicy tej tezy argumentują ponadto, iż umieszczenie art. 388 w innym miejscu Kodeksu cywilnego niż przepisów o wadach oświadczenia woli nie może mieć znaczenia decydującego bowiem wynika to z faktu, że wyzysk możliwy jest tylko przy umowach wzajemnych. Wskazują także, że sankcja z art. 388 k.c. ma na celu ochronę autora wadliwego oświadczenia, podczas gdy art. 58 k.c. zmierza do ochrony porządku prawnego, przewidując sankcję bezwzględnej nieważności²⁸. Jak jednak stwierdzono na wstępie akapitu, powszechny jest pogląd kwalifikujący wyzysk za wadliwość treści czynności prawnej, a nie wadę oświadczenia woli. Wprowadzenie do Kodeksu cywilnego art. 353¹ k.c. w dużej mierze zdezaktualizowało tezę jakoby wyzysk był jedną z wad oświadczenia woli, gdyż obecnie dogodniejsze stało się traktowanie regulacji wyzysku w kategoriach „granicy” swobody umów, przy równoczesnym szczególnym unormowaniu skutków prawnych wyzysku. W szczególności „granica” ta jest uzasadniona właściwościami (naturą) stosunku prawnego wynikającego z umowy wzajemnej, a także względami natury moralnej. Regulacja skutków wyzysku, dopusz-

²⁵ A. Rzetecka-Gil, *Komentarz do art. 388 Kodeksu cywilnego*, LEX, 2011.09.19, teza 73.

²⁶ Adam Olejniczak, *Komentarz do art. 388 Kodeksu cywilnego*, LEX, 2010.05.01, teza 6; zob. też wyrok SN z dnia 24.06.1998, I CKN 779/97, LEX 50741, w którym SN stwierdził, iż: zarzut [w postępowaniu apelacyjnym] naruszenia art. 388 k.c. przez jego niezastosowanie musi być uznany za chybiony, jeżeli nie zostały powołane okoliczności, od których zaistnienia zależy zakwalifikowanie konkretnej sytuacji, jako mającej znamiona wyzysku.

²⁷ Zob. np. B. Lewaszkiwicz-Petrykowska, *Wyzysk jako wada oświadczenia woli*, SPE 1973, t. X, s. 181; A. Szpunar, *O zastrzeżeniu nadmiernych odsetek umownych*, PPH 2001, nr 10, s. 34; wyrok SA w Poznaniu z dnia 23 listopada 1995 r., I Acr 483/95, Wokanda 1996, nr 8, s. 45.

²⁸ A. Rzetecka-Gil, *Komentarz do art. 388 Kodeksu cywilnego*, LEX, 2011.09.19, teza 74.

czając kontrolę treści umowy przez sąd, umożliwia albo korektę tej treści, albo wyeliminowanie danej umowy z aktów obrotu prawnego²⁹.

W tym miejscu należy dodać także kilka słów o tym, do jakich umów przepis art. 388 k.c. może mieć zastosowanie. Część autorów stoi na stanowisku, że komentowany przepis odnosi się do umów wzajemnych, co wynika z jego funkcji, bowiem ma on umożliwiać dokonanie zrównoważenia wartości świadczeń każdej ze stron w razie wyzysku. Inni wszakże twierdzą, że przepis ma zastosowanie do umów dwustronnie zobowiązujących – nie odwołuje się bowiem wprost do pojęcia umów wzajemnych ani nie posługuje się sformułowaniem charakterystycznym dla art. 487 § 2 k.c. Dlatego względy celowości przemawiają za tym, by móc wyeliminować wszelkie umowy oceniane ujemnie moralnie, prowadzące do wymiany dóbr, a nie tylko będące umowami wzajemnymi, np. pożyczka oprocentowana, odpłatne poręczenie, gwarancja, ubezpieczenie. Istnieje również stanowisko, że przepis odnosi się wyłącznie do umów odpłatnych³⁰.

Pewne wątpliwości doktrynalne rodzi także zagadnienie ewentualnej możliwości zbiegu przepisów o wyzysku z przepisami o wadach oświadczenia woli oraz z przepisem art. 58 k.c.³¹.

Na ogół za dopuszczalne uznano wystąpienie zbiegu przepisów o wyzysku z przepisami o wadach oświadczenia woli (art. 84, art. 86, art. 87 k.c.)³². Istotne to jest z dwóch powodów. Po pierwsze, ofiara wyzysku może skorzystać z ochrony prawnej, w czasie kiedy już upłynął roczny termin z art. 88 k.c.³³ na uchylenie się od skutków oświadczenia woli złożonego pod wpływem błędu lub groźby. Po drugie, wskazuje się na możliwość utrzymania dotkniętej wyzyskiem umowy przy korekcie jednego ze świadczeń³⁴.

Jeśli natomiast dojdzie do zbiegu art. 388 k.c. z art. 58 § 2 k.c., czyli w sytuacji, gdy zachowanie objęte dyspozycją art. 388 k.c. daje się oceniać również jako sprzeczne z zasadami współżycia społecznego – wówczas z uwagi na interes pokrzywdzonego pierwszeństwo należy dać normie z art. 388 k.c. przed

²⁹ G. Bieniek, H. Ciepla, S. Dmowski, J. Gudowski, K. Kołakowski, M. Sychowicz, T. Wiśniewski, Cz. Zuławska, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania, tom 1*, Wydanie 6, Warszawa 2005, teza 2 do art. 388; zob. też: W. Czachórski, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1994, s. 116 oraz Z. Radwański, *System prawa cywilnego*, t. III, cz. 1, Ossolineum 1981, s. 116.

³⁰ Szerzej na ten temat, ze wskazaniem autorów opowiadających się za takim, bądź innym stanowiskiem zob.: A. Rzetecka-Gil, *Komentarz do art. 388 Kodeksu cywilnego*, LEX, 2011.09.19, teza 3,4,5.

³¹ Wypowiedziano również pogląd dopuszczający zbieg art. 388 k.c. nie tylko z przepisami o wadach oświadczenia woli i art. 58 k.c., ale także z roszczeniami odszkodowawczymi deliktowymi i kontraktowymi (art. 415 k.c. i 471 k.c.) a nawet z przepisami o bezpodstawnym wzbogaceniu bądź świadczeniu nienależnym, zob. M. Niedosiał, *Głosa do wyroku SA w Warszawie z dnia 18 czerwca 1998 r.*, *I ACa 178/98*, OSA 2001, z. 7-8, poz. 125.

³² Art. 84 k.c. dotyczy wady oświadczenia woli dokonanego pod wpływem błędu co do treści czynności prawnej; art. 86 k.c. normuje sytuację dotyczącą złożenia oświadczenia woli pod wpływem podstępnej drugiej strony; art. 87 k.c. dotyczy sytuacji, gdy oświadczenie woli zostało złożone pod wpływem bezprawnej groźby drugiej strony lub osoby trzeciej.

³³ W przypadku błędu i podstępnej drugiej strony roczny termin na uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia woli wygasa z upływem roku od jego wykrycia, a w razie groźby – z upływem roku od chwili kiedy stan obawy ustał – art. 88 § 2.

³⁴ A. Rzetecka-Gil, *Komentarz do art. 388 Kodeksu cywilnego*, LEX, 2011.09.19, teza 8; zob. także K. Buczkowski, M. Wojtaszek, *Lichwa pieniężna – zagadnienia cywilnoprawne*, PPH 1999, nr 8, s. 36

normą z art. 58 § 2 k.c.³⁵. W doktrynie wyrażono również pogląd, że wyzysk, jako element niedozwolonej treści czynności prawnej, jest zawsze sprzeczny z zasadami współżycia społecznego (art. 58 § 2 k.c.). Nie działa jednak zasada, że przepis szczególny wyłącza przepis ogólny (*lex specialis derogat legi generali*), lecz alternatywnie – nie kumulatywnie stosuje się obie normy prawne (art. 58 § 2 k.c. albo art. 388 k.c.), np. upłynął termin 2-letni z art. 388 § 2 k.c., można powołać się na nieważność bezwzględną z art. 58 § 2 k.c.³⁶ Warto zaznaczyć, iż w tym drugim przypadku stosowne roszczenie przedawnia się na zasadach ogólnych, a więc z upływem dziesięciu lat (art. 118 k.c.).

Zakończenie

Kodeksowa regulacja zakazu wyzysku może być skutecznym narzędziem w walce z nieuczciwością kontraktową. Przepisy kodeksu cywilnego zakazujące wyzysku pozwalają na skuteczne korygowanie lub nawet eliminowanie z obrotu prawnego tych umów, które zostały zawarte z pokrzywdzeniem jednej ze stron stosunku zobowiązaniowego, przy wykorzystaniu jej niedoświadczenia, niedołęstwa albo przymusowego położenia. Strona pokrzywdzona może żądać wyrównania wzajemnych świadczeń, a gdyby nie było to możliwe – unieważnienia umowy.

Wydaje się także że komentowana instytucja zapewnia wyważoną równowagę pomiędzy fundamentalną dla prawa cywilnego zasadą swobody umów a koniecznością zapewnienia ochrony słabszym stronom stosunków zobowiązaniowych. Przesłanki skorzystania z analizowanych instytucji zostały określone na tyle, żeby swoim zasięgiem objąć te umowy, które z uwagi na ich ocenę moralną rzeczywiście powinny być dotknięte sankcjami, o których mowa powyżej, z drugiej jednak strony regulacja ta „nie piętnuje” wszystkich umów, w których mamy do czynienia z pewną nierównością świadczeń, co przy „masowości” obrotu cywilnoprawnego jest rzeczą dosyć częstą i naturalną.

Bibliografia

Akty prawne

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r.- *Kodeks cywilny* (Dz.U. z 1964 r., nr 16, poz. 93 z późn. zm).

Orzecznictwo

wyrok SN z dnia 29.10.1949, WaC 105/49, OSN 1950, nr II, poz. 30.

wyrok SN z dnia 11.01.1973, I PR 388/73, LEX 14233.

wyrok SN z dnia 28.01.1974, I CR 819/73, LEX 7391.

wyrok SA w Katowicach z dnia 10.01.1995, I ACr 839/94.

wyrok SA w Poznaniu z dnia 23 listopada 1995, I Acr 483/95, Wokanda 1996, nr 8.

wyrok SN z dnia 24.06.1998, I CKN 779/97, LEX 50741.

wyrok SA w Gdańsku z dnia 29.06.2000, I ACa 251/00, OSA 2002/3/21.

³⁵ Agnieszka Rzetecka-Gil, *Komentarz do art. 388 Kodeksu cywilnego*, LEX, 2011.09.19, teza 9.

³⁶ M. Niedośpiąt, *Głosa do wyroku SA w Warszawie z dnia 18 czerwca 1998 r.*, I ACa 178/98, OSA 2001, z. 7-8, poz. 125.

wyrok SN z dnia 24.10.2003, II CK 31/02, LEX 269791.
wyrok SA w Białymstoku z dnia 27.10.2004, I ACa 530/04, OSAB 2005/1/28.
wyrok SN z dnia 27.04.2004, II CK 210/03, LEX 970064.
wyrok SN z dnia 27.09.2005, V CK 191/05, LEX 407057.
wyrok SN z dnia 8.10.2009, II CSK 160/09, LEX nr 529679.
wyrok SN z dnia 20.05.2010, V CSK 387/09, LEX 677787.
wyrok SN z dnia 8.10.2010, II CSK 160/09, LEX nr 529679

Literatura

Buczkowski K., Wojtaszek M., *Lichwa pieniężna – zagadnienia cywilnoprawne*, artykuł, PPH 1999/8/36-45.
Czachórski W., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1994.
Rzetecka-Gil A., *Komentarz do art. 388 Kodeksu cywilnego*, LEX, 2011.09.19.
Bieniek G., Ciepła H., Dmowski S., Gudowski J., Kołakowski K., Sychowicz M., Wiśniewski T., Żuławska Cz., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania, tom 1*, Wydanie 6, Warszawa 2005.
Lewaszkiwicz-Petrykowska B., *Wyzysk jako wada oświadczenia woli*, SPE 1973, t. X.
Niedośpiął M., *Głosa do wyroku SA w Warszawie z dnia 18 czerwca 1998 r.*, I ACa 178/98, OSA 2001, z. 7-8, poz. 125.
Olejniczak A., *Komentarz do art. 388 Kodeksu cywilnego*, LEX, 2010.05.01.
Raczkowski M., *Odpowiednie stosowanie przepisów kodeksu cywilnego o wyzysku w stosunkach pracy*, artykuł, PiZS 2006/7/8.
Radwański Z., *System prawa cywilnego*, t. III, cz. 1, Ossolineum 1981.
Szpunar A., *O zastrzeżeniu nadmiernych odsetek umownych*, PPH 2001, nr 10.
Szyszko R., *Opcje walutowe a czyny nieuczciwej konkurencji*, artykuł, Rzeczpospolita PCD 2009/3/21-22.